

निर्बन्ध उपन्यासको नारीवादी अध्ययन

कल्पना लुइटेल्

सरस्वती बहुमुखी क्याम्पस, त्रिभुवन विश्वविद्यालय

लेखसार

प्रस्तुत अध्ययन निर्बन्ध उपन्यासको नारीवादी अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ। यस अध्ययनका लागि नारीवादी समालोचनका क्षेत्रमा प्रचलित कृतिभिन्न पुरुष पात्रले नारीलाई हेर्ने दृष्टिकोण, नारीप्रतिको लेखकीय दृष्टिकोण, कृतिमा नारीले प्राप्त गरेको सामाजिक अधिकार, आर्थिक अधिकार, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार, सांस्कृतिक अधिकार, यौन तथा प्रजनन अधिकारका साथै उपन्यासको कालगत, वर्गीय र उपन्यासको जातीय सन्दर्भको अध्ययन गरिएको छ। उपन्यासको प्रमुख पुरुष पात्रलाई परिवर्तन गर्न सफल हुनाले म पात्र नारीवादी दृष्टिले सबल देखियो भने अन्य पात्रहरू नारीवादी दृष्टिले दुर्बल पाइयो। आधारभूत मानवाधिकारका दृष्टिले हेर्दा म पात्रले सामाजिक अधिकार उपयोग गरेको पाइयो तर त्यो अधिकारको उपयोग नारीको सवाललाई सामाजिक परिवर्तनका रूपमा एकीकृत गरी उठाउन सकेको पाइएन। उपन्यासमा नायिकाको आर्थिक र राजनीतिक स्वतन्त्रता छ तर अन्य पात्रले सो स्वतन्त्रता प्राप्त गर्न सकेका छैनन्। नायिका स्वतन्त्र यौन एवम् प्रजननसम्बन्धी विशेष अधिकारप्रति सचेत देखिएको पाइएन। निर्बन्ध उपन्यासमा कालगत, वर्गीय र जातीय सन्दर्भमध्ये कालगत दृष्टिले नारीवाद सबल देखिए पनि वर्गीय र जातीय दृष्टिले कमजोर देखियो। नायिकाले परापूर्वकालदेखि चलिआएको धर्म, संस्कृतिका कारण नारीमाथि गरिएको हिंसा विरुद्धको आफ्नो विद्रोह उत्तरार्द्धमा कमजोर बनाएको पाइएकाले यस उपन्यासमा नारीवादी विचारमा ठेस पुगेको देखियो।

शब्दकुञ्जी : आधारभूत मानवाधिकार, जातीय सन्दर्भ, नागरिक अधिकार, यौन तथा प्रजनन अधिकार, सांस्कृतिक अधिकार।

विषय प्रवेश

लैङ्गिक विभेद संरचनागत रूपमा स्थापित र संरक्षित हुँदै आएका छन्। लैङ्गिक विभेदका कारण नारीहरूले शारीरिक, मानसिक, यौनिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक जटिलता र हिंसात्मक व्यवहारहरू भोग्नुपरेको छ। ती असमानता र विभेदकारी व्यवहारमा रूपान्तरण ल्याउनका लागि महिलाहरूले अधिकार प्राप्तिका लागि सङ्घर्ष गरिरहेका छन्। त्यही सङ्घर्षको परिणाम स्वरूप नारीवादको जन्म भएको हो। नारीवाद नारीलाई केन्द्रमा राखी गरिने विश्लेषण वा हेरिने दृष्टिकोण हो, जसले पुरुषवादी आँखाले नारीलाई हेर्ने दृष्टिकोणको विरोध गर्दछ। सन् १९७० को दशकको मध्यतिर भने नारीवादी समालोचनाले एउटा नयाँ दिशा समात्यो। नारीवादी समालोचकहरू पुरुषस्रष्टाका कृतिलाई विश्लेषण गर्नुका सट्टा सांस्कृतिक तथा साहित्यिक लेखनमा नारी स्रष्टाका कृतिहरूको अनुपस्थितितिर औँल्याउने काममा लागे (उप्रेती, २०६८, पृ. २४२)। गायनो समालोचनामा विशेषतः नारीहरूद्वारा लेखिएका कृतिमा व्यक्त गरिएको समस्या, भावना, अनुभूति, विचार, संवेदना, वास्तविकता आदिको विवेचना गरिन्छ (शर्मा, २०६६, पृ. ३५४)। निर्बन्ध उपन्यासमा नारीवादी चिन्तनको के कसरी प्रयोग भएको छ, पितृसत्ताको स्वरूप के कस्तो छ? पितृसत्ताले महिलामाथि के कसरी नियन्त्रण गरेको छ? महिलामाथि लादिएका सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, प्रजननसम्बन्धी के कस्ता निषेधाज्ञाहरू प्रस्तुत गरिएका छन्? नारीमाथि के कस्ता दमन, शोषण, अत्याचारका चक्रहरू रहेका छन्? भन्ने पक्षहरूको नारीवादी विश्लेषण गर्न आवश्यक हुन्छ भन्ने कुरालाई आत्मसात् गरी निर्बन्ध उपन्यासको नारीवादी अध्ययन गरिएको छ।

समस्या कथन

यस अध्ययनका समस्यालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

(क) नारीवादी दृष्टिले निर्बन्ध उपन्यासका पात्रहरू के कस्ता छन् ?

(ख) निर्बन्ध उपन्यासमा आधारभूत मानवाधिकार र परिवेशका सन्दर्भमा नारीवादी दृष्टिले कस्ता छन् ?

अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनका निम्नलिखित उद्देश्यहरू रहेका छन् :

(क) नारीवादी दृष्टिले निर्बन्ध उपन्यासका पात्रहरूको अध्ययन गर्नु,

(ख) निर्बन्ध उपन्यासका आधारभूत मानवाधिकार र परिवेशका सन्दर्भलाई नारीवादी दृष्टिले मूल्याङ्कन गर्नु ।

अध्ययन विधि

प्रस्तुत अध्ययनमा वानीरा गिरीको 'निर्बन्ध' उपन्यासलाई नै आधार सामग्री बनाई नारीवादका सन्दर्भमा लेखिएका पुस्तक, लेख आदिको अध्ययनबाट प्राप्त सामग्री सङ्कलन गरिएको छ। यस अध्ययनका लागि आवश्यकता अनुसार सम्बन्धित विषयका विज्ञसँगको छलफललाई पनि सामग्री सङ्कलनको आधार बनाइएको छ। प्रस्तुत अध्ययन सामग्री सङ्कलन मूलतः पुस्तकालीय अध्ययन कार्यबाट सम्पन्न गरिएको छ।

सैद्धान्तिक आधार

नारीवादले नारीलाई केन्द्रमा राखेर समालोचना गर्छ। नारीका अस्तित्व, समस्या, अवस्था, स्थिति, स्वतन्त्रता आदिको खोजी यसले कृतिमा गर्छ। यसले पितृसत्तात्मक थिचोमिचो र लैङ्गिक समानताको पनि विश्लेषण गर्छ (शर्मा, २०६६, पृ.३५४)। समाजमा विद्यमान पितृसत्तात्मक शक्तिसम्बन्ध, मूल्यमान्यता, नीतिनियम, मापदण्डको अवलम्बन गर्ने पक्षपोषण गर्ने पुरुषहरूले नारीपात्रको अधिकार, गतिशीलता, उन्नति, प्रगतिमा खलल पुऱ्याउने काम मात्र गरेका हुँदैनन्, नारीपात्रमाथि शारीरिक, मानिसिक, यौनिक, आर्थिक, हिंसासमेत गरेका हुन सक्छन्। उनीहरूले गरेको कतिपय व्यवहार हीनताबोध गराउने, प्रभुत्व जमाउने, दासत्व स्वीकार्न बाध्य पार्ने सामन्ती खालका हुन्छन्। कुनै पनि कृतिमा नारीप्रति सकारात्मक दृष्टिकोण राख्ने पुरुष पात्रहरूलाई नारीपक्षधर, नकारात्मक भूमिकामा देखापरेका पात्र नारी विरोधी पात्र मानिन्छ। नारीको पक्ष वा विपक्षीमा नउभिने पात्र तटस्थ पात्र हुन्। यस आधारमा कृतिमा पुरुषले नारीलाई हेर्ने दृष्टिकोण के हो भनी विश्लेषण गर्न सकिन्छ।

नारी चेतना भएका पात्रले पुरुषलाई बोल्ने बोली, गर्ने व्यवहार, उसलाई दिने मान्यता, स्थानको स्तर, फरक हुने गर्दछ। पितृसत्ता विरोधी तर व्यक्तिगत रूपमा पुरुष विरोधी नभएका नारी पात्रहरू पुरुष पक्षको गुणदोषका आधारमा उनीहरूको स्तरको निर्धारण गर्दै नारीमैत्री पुरुषसँग सहकार्य गर्न रुचाउँछन्। कतिपय नारी पात्रहरू पुरुषको प्रतिकूल चरित्र जस्तो छ त्यस्तै रूपमा आफूलाई ढालेर सिङ्गो पुरुष सत्ता र पुरुष चरित्रलाई नै उल्टाउन सक्छन्। नारीले पुरुषलाई हेर्ने दृष्टिकोण सम्बन्धित उपन्यासमा कस्तो छ त्यसै अनुरूप विश्लेषण गर्न आवश्यक हुन्छ।

लेखकले कृतिमा नारीको उपस्थितिलाई कमजोर र सबल कुन रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ सो को आधारमा उपन्यास नारीकेन्द्री हो होइन भन्न सकिन्छ। नारीप्रति सकारात्मक दृष्टिकोण अँगाल्ने वा नारीवादी चेतनायुक्त

लेखकले औपन्यासिक परिवेश, नारी समस्याको प्रस्तुति, नारी चरित्रको चयन, औपन्यासिक परिणति र सन्देश, नारीनारीका बीचको स्थिति, नारीप्रतिको पुरुषको दृष्टिकोण, पुरुषप्रतिको नारी दृष्टिकोणका कुरामा सोही नारीवादी मान्यता प्रतिकूल नहुने गरी कथानक मिलाएर उपन्यासमा नारीको उच्च अवस्थिति दिएको हुन्छ। यसका साथै कुनै पनि कृतिमा आधारभूत मानवअधिकारको स्थिति कस्तो छ भन्ने आधारमा पनि नारीवादी हो होइन भन्ने कुराको विश्लेषण गर्न सकिन्छ। कृतिमा नारीले प्राप्त गरेका सामाजिक अधिकार, नागरिक तथा राजनैतिक अधिकार, सांस्कृतिक अधिकार, महिलाको यौन तथा प्रजननसम्बन्धी विशेष अधिकारका आधारमा पनि कृति नारीवादी हो होइन भन्ने कुरा निर्धारण गर्न सकिन्छ। उपन्यासमा प्रस्तुत कालगत, वर्गीय सन्दर्भ ज्यादै महत्त्वपूर्ण हुन्छ। त्यसको आधारमा उपन्यासमा उभ्याएका नारी पात्र नारीउन्मुख, नारीकेन्द्री, नारीसचेत भएका वा पूर्णतया नारीवादी के हुन् भनी विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ।

यस अध्ययनमा निर्बन्ध उपन्यासको नारीवादलाई पात्र, आधारभूत मानवाधिकार (सामाजिक, आर्थिक, नागरिक, सांस्कृतिक, प्रजनन अधिकार) का साथै परिवेश (कालगत, वर्गीय र जातीय सन्दर्भ)का आधारमा अध्ययन गरिएको छ।

नारीवादी अवधारणाका आधारमा निर्बन्ध उपन्यासका पात्र

निर्बन्ध उपन्यासकी नायिका म पात्रले सबै पुरुषहरूलाई हेर्ने दृष्टिकोण एउटै छ। उनका विचारमा पुरुषहरू हिंस्रक हुन्छन् र उनीहरूले नारीहरूलाई केवल यौनका लागि प्रयोग गर्ने गर्दछन्। बुबाको आमाप्रतिको अपमान र परस्त्रीगमनको गहिरो छाप परेकी म पात्र प्रत्येक पुरुषमा बुबाकै अनुहार देख्न पुग्छे। प्रत्येक नारीहरू आफ्नी आमाजस्तै सहनशीला सुशीला भएर बन्दीगृह जस्तो जीवन व्यतीत गरेको अनुभूति गर्दछे। बुबासँगको विद्रोहका रूपमा उसले बुबाकै अखडामा आउने एक सदस्यसँग अनैतिक सम्बन्ध गाँस्छे। त्यो प्रेमीसँग म पात्र घरको पछाडिपट्टि बगैँचामा दैनिकजसो भेट्न थाल्छे। केही दिनको भेटपश्चात् निर्बन्धित जीवनको पहिलो सिकार उसले त्यही प्रेमीलाई बनाएकी छ। त्यो पहिलो सिकारपश्चात् म पात्रमा कुनै कुराको पनि डर बाँकी छैन। बुबाले आमालाई उपेक्षापूर्ण बन्धनले पाता कसेर थन्क्याउन खोजे पनि ऊ निर्बन्धिताको कहालीलाग्दो फैलावटबाट बुबालाई अत्याउन क्रियाशील रहेकी छ। बुबासित प्रतिकार गर्न पहिलो प्रेमीलाई अङ्गीकार गरेकी उसले प्रतिकारस्वरूप भने त्यतिमै रोकेकी छैन। दोस्रो सिकारका रूपमा म पात्रले कलेजको एउटा केटालाई पाएकी छ। म पात्रको यस्तो व्यवहारबाट विस्तारै बुबाको बानीमा पनि परिवर्तन देखापर्न थाल्छ।

नायिकाले पनि पतिसँग माया, प्रेमका कुनै सपना साटेको पाइँदैन। पतिप्रति समाजप्रदत्त दायित्वप्रति नकारको स्वर पाइन्छ। पतिलाई विवाह नामक सामाजिक संस्थाको एक प्रतिनिधि बाहेक उसले केही ठानेकी छैन। ऊ पतिद्वारा परिचालित छैन। नायिकाले सुरुका समयमा पुरुषप्रति ज्यादै नकारात्मक धारणा राखेको पाइन्छ। निर्बन्ध उपन्यासमा म पात्रमार्फत् लेखकले उपन्यासमा नारी संवेदना व्यक्त गरेको देखिन्छ। नारीजीवन जसरी प्रतिबन्धित छ त्यसको विपरीत अर्थ प्रदान गर्ने निर्बन्ध शीर्षकमा प्रतीकात्मकता भल्कन्छ। यसर्थ नारी स्वतन्त्रताको पक्षमा शीर्षक चयन गरिएको देखिन्छ। लेखकले कृतिमा प्रमुख नारी पात्र म पात्रको उपस्थितिलाई प्रायः परिस्थितिमा सबल रूपमा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ। पतिको मृत्युपश्चात् अन्त्यमा कमजोर भई आफूलाई पूर्णतः गल्ती महसुस गरिएको भए पनि म पात्रको धेरै समय सबल प्रस्तुति रहेकोले नारीकेन्द्री उपन्यास मान्न सकिन्छ। प्रमुख पुरुष पात्रलाई प्रमुख नारी पात्रले परिवर्तन गर्न सफल हुनुलाई यस उपन्यासको मूल परिणति मान्न सकिन्छ।

प्रस्तुत उपन्यासमा सहायक नारी पात्र नायिकाकी आमा हो। ऊ ठूलो महलको मालिकनी भए पनि पिँजराको चराभैँ कैदी जीवन जिउन विवश छ। श्रीमान्ले गरेका कुकृत्यहरू टुलुटुलु हेर्ने तर त्यसको प्रतिकारमा पतिप्रति औंला ठड्याउन नसकेको हुनाले ऊ नारीवादी दृष्टिले दुर्बल पात्रका रूपमा देखिन्छे। ऊ श्रीमान्का लागि नोकर्नी सरह देखिन्छे। दैनिकजसो आफ्नै घरमा स्वास्नीमानिसहरू फेर्दै शयनकक्षमा लिएर जाने श्रीमान्को विरोध गर्ने आँट म पात्रकी आमामा छैन। ऊ कठोर र क्रुरतापूर्ण व्यवहार गरे पनि त्यो पीरलाई कसैसँग पनि साटेर मन हलुङ्गे पार्न नचाहने अन्तर्मुखी पात्र पनि हो। देवरानीले भररात बदिनीलाई दाजुले राखेको देखेपछि भाउजूलाई यस्तो मनपरी कति दिन सहने ? हजुर ज्यादै सोभी हुनु भएन (गिरी, २०६२, पृ. ७०) भन्दा ऊ 'के भनिबक्स्या म बाझी हुनेबित्तिकै हजुरको दाइ सोभो होइवक्सन्छ त ?' (गिरी, २०६२, पृ. ७०) भन्दछे। दुईवटा सन्तानकी आमा भएर उसले एक सरल, सोभी र पीडित नारी वर्गको प्रतिनिधित्व गरेको पाइन्छ। आफ्नी एक्ती छोरी गलत कार्यतर्फ उन्मुख हुँदै गएको देखेदेखे पनि ऊ अभिभावकत्वको भूमिका निर्वाह गर्न असक्षम देखिन्छे। मनका भावना, चाहना मनमा नै गुम्याएर राख्ने, जस्तो पीर परे पनि सहन सक्ने सोभी, सरल एवम् काँतर पात्रका रूपमा यस उपन्यासमा म पात्रकी आमा चित्रित छे। ऊ पुरुषलाई आफूभन्दा माथिल्लो तहमा राख्ने परम्परागत पात्र हो। जति हिंसा गरे पनि पतिको सेवामा लाग्ने परम्परागत हिन्दू पुरुषवादी नारी पात्र हो। उसमा नारीवादी चेतना रहेको छैन। यस उपन्यासको खरायोदन्ते, अति राम्री सुसारे जस्ता घरेलु कामदारहरू, ट्रक व्यापारीकी स्वास्नी, बाहुनी आदि पात्रहरूमा पुरुषप्रधान मानसिकताकै देखिन्छ। प्रस्तुत उपन्यासमा बरु नायिकाकी ठूली फुज्यूले आफ्ना स्त्रीगमनमा लिप्त आफ्ना दाइको चरित्रको विरोध गर्न नायिकाकी आमालाई उस्काएको देखिन्छ, तर नायिकाकी आमालाई विरोध र परिवर्तनमा त्यति विश्वास देखिँदैन।

निर्बन्ध उपन्यासमा आधारभूत मानवअधिकारको अवस्था

सामाजिक अधिकार : उपन्यासकी नायिकाले समाजमा विद्यमान पितृसत्तात्मक संरचनाका घोषित, अघोषित कानून, विधान, परम्परालाई पूर्णतया निषेध गरेकी छ। नायिकाको सामाजिक सुरक्षा, सहभागिता, खाना, कपडा, आवास, शिक्षा, स्वास्थ्य जस्ता अधिकारको उपयोगमा केही बाधा कसैले गर्न सकेको छैन। उसले मानवअधिकारको उपयोग गर्न पाएर पनि नारीको सवाललाई सामाजिक परिवर्तनका रूपमा एकीकृत गरी उठाउन सकेकी छैन। उपन्यासकी सहनायिकालाई सामाजिक अधिकारको पहुँचबाट टाढा राखिएको छ। त्यही परिदृश्यबाट नारीमाथिको शोषणलाई राम्ररी अध्ययन गर्न पाएकी नायिकाले आमाको अधिकारको संरक्षण, उपयोगका लागि विद्रोह समेत गर्नुपरेको छ। बुबासँग गर्न खोजिएको विद्रोह प्रेमीहरूसाग, हुँदाहुँदै पतिसँग समेत गएर ठोक्किन पुग्यो।

आर्थिक अधिकार : उपन्यासकी नायिकाको सम्पत्तिमाथिको अधिकार पूर्णतया पहुँच नियन्त्रणमा देखिन्छ। सम्पत्तिको स्वामित्वमा अधिकार प्राप्त गरे पनि अर्थ उपार्जनका लागि कुनै प्रकारको श्रम लगानी गरिएको देखिँदैन। आफ्नो माइतीले दिएको धनसम्पत्तिको कारण उसले आर्थिक अभाव बेहोर्नुपरेको छैन। उपन्यासकी नायिकामा पूर्णतः आर्थिक स्वतन्त्रता निहित भएको देखिन्छ। उपन्यासकी सहनायिकालाई पितृसत्तात्मक अर्थव्यवस्थाले यतिसम्म थिचेको छ कि आफ्नै माइतीको धनसम्पत्तिको कारण धनी वर्गमा दरिएको पतिको पूर्ण स्वामित्व रहेको देखिन्छ। उसले ठूलो दरवारमा बसेर, नोकरचाकर कजाएर पनि बन्दी जस्तो जीवन निर्वाह गर्नु परेको छ। पतिले बसेर खाने टेवलमा समेत खाना खानबाट वञ्चित सहायक पात्र आर्थिक रूपले सर्वहारा, सम्मानका दृष्टिले हेयभावमा रुमलिएको पाउन सकिन्छ। अन्य घरेलु कामदार महिलाहरूलाई उचित आर्थिक पारिश्रमिक दिएको उपन्यासमा कतै देखिँदैन। उपन्यासकी एउटी नारी पात्र शाखा अधिकृत सानो भूमिकामा आत्मनिर्भर भएको पाइन्छ। अन्य कुनै पनि नारी पात्र आत्मनिर्भर र आर्थिक तवरले सबल देखिँदैनन्।

नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार : उपन्यासकी नायिकालाई कुनै पनि ठाँउमा घुम्न आफ्ना विचार प्रकट गर्न रोकटोक छैन । ऊ स्वतन्त्र मानव भएर आफ्नो अनुकूल र निर्णयमा जता पनि जान सक्ने हैसियतमा देखिन्छ । यति भइकन पनि उसले महिलालाई सङ्गठित गर्न नसक्नु, महिला अधिकार सम्बन्धमा लागेका विचार हरूलाई सार्वजनिक रूपमा अभिव्यक्त गर्न नसक्नु, महिलाका भेला, बैठक, सभा, सम्मेलन गर्न नसक्नु अस्वाभाविक देखिन्छ । उसले केवल पुरुषको विरुद्धमा फेरि पुरुषकै पछाडि दौडेर यौन प्रतिशोधमा मात्र सीमित हुन पुगी यसर्थमा उसको विद्रोहको स्वरूप अलि भिन्न हुन पुग्यो । ‘आमाले आफ्नै विशाल दरवारको चारओटा अग्ला, अग्ला, पर्खालभित्र थुनुवा हुनुप्यो’ (गिरी, २०६२, पृ. १५) । उपन्यासकी सहनायिकाको व्यक्तिगत स्वतन्त्रता, आफ्ना कुरा राख्न सक्ने क्षमतालाई दबाइएको छ । बाघजस्तो उसको पतिले घरपरिवारको पारिवारिक पर्खालभित्र सीमित गरेको देखिन्छ ।

सांस्कृतिक अधिकार : उपन्यासकी नायिका समाजमा परापूर्वकालदेखि चलिआएका धर्म, संस्कृतिको महिलामाथि गरिएको हिंसाको विरुद्धमा देखिन्छ । उसले आमामाथि भएको सांस्कृतिक शोषणको विरोधमा नयाँ संस्कृतिको पक्षपोषण गर्न नसके पनि जस्तोसुकै कठोर पुरुषलाई पति परमेश्वर मान्ने आमा पुस्ताको हिन्दू मान्यतालाई हाँक दिएको छ । यतिसम्म अविवाहित रहेर विभिन्न पुरुषसँग सम्बन्ध अगाडि बढाउनु त छँदै छ विवाहपश्चात् परपुरुष सम्बन्धलाई समेत गाढा बनाउनबाट उसको पति, परिवार, समाजले समेत प्रश्न गर्न नसक्ने विद्रोह गरेकी छे । यो विद्रोह अहिलेको समयमा समेत ज्यादै चुनौतिपूर्ण छ । यति भइकन पनि आफूजस्ता नारीको अस्मितालाई उठ्न नदिने पुरुषप्रधान सांस्कृतिक मान्यतालाई उत्तरार्द्धमा हाँक दिन सकेकी छैन । पतिको जीवनभर कुनै पनि संस्कृतिमा सम्भौता नगरेकी नायिका मृत्युपश्चात् एकाएक सबै सांस्कृतिक मूल्यमा आफूलाई अनुकूलित बनाउँदै गएको पाइन्छ । सेतो कपडासित आबद्ध गर्ने, केश फुका छोड्नु, रिता नाडी हुनु अनि सिउँदोबाट सिन्दूर पर्खालिनुमा आफ्नोमात्र दोष नभई अरू पनि कारण भएको कुरा उसले उल्लेख गरेकी छ । आफ्नो श्रीमान्को मृत्युको खबर उसले काकी, सासू र उनका बुहारीहरूबाट पाएकी छ । श्रीमान्को मृत्युको खबरले उसका आँखाबाट भलभल आँसु बग्नु थाल्छन् अनि अन्य महिलाहरूको डाँकोको कोलाहलमा सम्मिलित हुन्छे । वीर अस्पतालको सघन कक्षमा राखिएको श्रीमान्को शवलाई ऊ नियाल्न थाल्छे । श्रीमान्को मृत्युपश्चात् उसमा अगाडि देखिने चुलबुलेपन सेलाएको छ । आफूलाई एकसरो सेतो लुगामा पाएपछि देखाऊँ देखाऊँ लाग्ने आफ्नो शरीर पनि उसलाई कहीं लुकाउँजस्तो भएको छ ।

नायिकाकी आमा सहनायिका पूजापाठमा संलग्न भएर जीवन बिताउने गरेकी भए पनि सांस्कृतिक अधिकारको पूर्णतया उपयोग गर्न पाएकी छैनन् । उनको पूजाकोठा आँसु लुकाउने एकान्त द्विप बन्न पुगेको छ । हिन्दू परम्पराकी कर्तव्यपरायण नायिका आखिर धर्मको दास बनेको पाइन्छ । धर्म, संस्कृतिको अन्धभक्त पक्षपाती ऊ आफूमाथि र आफूजस्तै महिलामाथि धर्मले लादेको नकारात्मक पक्ष र त्यसको असरबारे बेखबर असचेत पात्र मान्न सकिन्छ । यस बाहेक उपन्यासमा मुस्लिम महिलामाथि लादिएको धार्मिक सत्ताको आडम्बर पनि देखाउन खोजिएको छ : मुस्लिम स्वास्नीमानिसहरू हुन् तिनीहरू । आफूलाई परपुरुषले नदेख्नु नी बुर्काले ढाकेका हुन् (गिरी, २०६२, पृ. ५९) ।

महिलाको यौन तथा प्रजननसम्बन्धी विशेष अधिकार : उपन्यासकी नायिका आफू स्वतन्त्र भएर पनि यौन तथा प्रजननसम्बन्धी विशेष अधिकारबारे विस्तृतमा सचेत देखिएको पाइँदैन । असचेत रूपमै उसले यौन स्वच्छन्द जीवन व्यतीत गरेको पाइन्छ । धेरैजना पुरुषसँग यौनसम्बन्ध राख्नु मात्र प्रजनन अधिकार वा महिला अधिकार होइन । धेरैजना पुरुषसँगको यौनसम्बन्धले महिलाको स्वास्थ्य जोखिमपूर्ण बन्न सक्छ । सिङ्गो जीवन नै चुनौतिपूर्ण बन्न सक्छ । उपन्यासकी नायिकाले कहिले विवाह गर्ने ? कोसँग विवाह गर्ने ? कति बच्चा जन्माउने ? जन्मान्तर कति राख्ने ? गर्भपतन गर्ने वा नगर्ने ? भन्ने जस्ता अधिकारको पक्षमा योजना बनाएर

अगाडि बढेको पाइँदैन । अन्धाधुन्ध प्रतिशोधमा उत्रिनु पछ्याडि फर्केर पश्चात्ताप गर्नले महिलाको प्रजनन यौन अधिकारमा सचेत पात्र बन्न नसकेको देखिन्छ ।

उपन्यासकी सहनायिका भने विशेष प्रजनन क्षमताका कारणले सृष्टि निरन्तरताको परम्परा धाने पनि उनको जीवन नै पतिकै दया र कृपाकै लागि बाँचेको भेटिन्छ । उनले पतिबाट सम्मानपूर्ण व्यवहार पाउनुपर्नेमा उसको शरीरमाथि अनावश्यक नियन्त्रण गर्ने, मानसिक यातना दिने, यौन हिंसा गर्ने गरेको पाइन्छ ।

यसबाहेक नायिकाकी ठूली आमालाई बच्चा नभएको भन्दै ठूलो बुबाले गरेको हिंसा असहनीय छ तर पनि आफ्नै कमजोरी होला भनेर भगवान् सरह मान्ने पतिको सबै अपमान सहेर बसेकी ठूलीआमा अस्पताल गएर दुबैजनाको शारीरिक जाँच गर्न सक्ने बन्नु सकारात्मक पक्ष हो । स्वास्थ्य परीक्षणपछि ठूलोबुबाको वीर्य कमीका कारण बच्चा हुन नसकेको खुलासा हुनु र आफूमाथि परेको ब्रजपातका कारण ठूलो बुबा पक्षघात भएर लड्नु तर पनि आफ्नो अपमानपूर्ण विगत बिसरेर लोभनेको सेवामा रमाउने ठूलीआमा नारी अधिकारको पक्षमा असचेत नारीपात्र हुन् । यसरी पुरुषको कमजोरी दोषी पनि विनाप्रमाण महिला नै हुनुपर्ने अझै हिंसा सहनुपर्ने कुरा प्रस्तुत सन्दर्भमा देखाउन खोजिएको छ ।

नारीवादी दृष्टिले 'निर्बन्ध' औपन्यासिक परिवेश

उपन्यासको कालगत सन्दर्भ : वानिरा गिरीले 'निर्बन्ध' उपन्यास २०४२ सालमा प्रकाशित गरेकी हुन् । राजाको शासनबाट थलापरेको त्यो समय महिलाको स्वतन्त्रता, आस्था, विचार, परिवर्तनका कुरा उठान गर्न ज्यादै चुनौतिपूर्ण थियो । पञ्चायती व्यवस्था विरुद्धका आवाजहरू तीव्रतर गतिमा अगाडि बढेको त्यो कालखण्ड बहुदलीय प्रजातन्त्र स्थापनाका लागि आन्दोलनमय थियो । त्यसमा पनि नारीको अवस्था ज्यादै पछ्याडि पारिएको थियो । त्यति बेलाको समयमा पनि विद्रोहको एउटा रूप देखाएर स्वतन्त्रताको पक्षमा उपन्यास प्रकाशित गर्न ज्यादै सकारात्मक कुरा हो । उपन्यासमा तत्कालीन समय उच्च, मध्यम वर्गले स्वास्नीलाई नाम मात्रको पत्नी बनाएर रोजी रोजी, छानी छानी अन्य स्त्रीहरूसँग लम्पट हुने प्रवृत्तिका पुरुषको जिउँदो तस्वीर प्रस्तुत गरिएको छ । त्यस्ता पुरुषलाई भगवान् नै सम्भरे सहेर बस्ने आमा पुस्ताको समय र बुबाको विरोध स्पष्ट रूपमा गरेर उनलाई सुधार्न हिम्मत गर्न नसक्ने तर प्रतिशोध स्वरूप बुबा जस्तै स्वच्छन्द यौन जीवन प्रदर्शन गर्ने छोरी पुस्ताको दुई वटा समयको योगफलबाट महिला शोषणको विरोधको बेग्लै खालको स्वरूप उपन्यासमा गरिएको छ ।

वर्गीय सन्दर्भमा निर्बन्ध उपन्यासमा नारीवाद

उपन्यासमा बुडुरबाट बसाइँ सरी काठमाडौँ आएको उच्च परिवारकी दोस्रो पुस्ताकी नारी प्रमुख नारी पात्रका रूपमा रहेकी छिन् । आमाको धनसम्पत्तिका कारण धनी भएका बाबुले आमामाथि गरेको अत्याचार महिला हुनुकै कारणले भोग्नुपरेको छ । आफ्नो स्वामित्वको धनसम्पत्ति पतिलाई सुम्पेर त्यही दरवारमा आफूले पतिबाट भोगेका यौनिक, सामाजिक, सांस्कृतिक यातनाकी बन्दी सहायक पात्र नायिकाकी सहनशील आमा हुन् । अशिक्षा र हिन्दू धर्मपरायणताबाट जर्कडिएकी आमाले आफूमाथिको शोषणमा कुनै प्रतिक्रिया जनाउन असमर्थ छिन् । जुन अहिले पनि सम्पन्न परिवारका दरवारभित्र रहने नारीहरूले भोग्ने पीडाको सजीव चित्रण उपन्यासमा पाइन्छ । निम्न वर्ग र मध्यम वर्गका नारीहरूले भोग्ने गरेका समस्याहरूबाट अहिले पनि सहजै भन्दछन् कि गरिब बिचरा भएर दुःख भोगेकी छे । घरभित्रका नोकनीदेखि लिएर घुम्न जाँदा तरुनी खोज्न हिँड्ने, आफ्नै साथीका पत्नीलाई यौनका लागि ओछ्यान बनाउने यौनपरस्त पुरुषको चरित्रलाई यस उपन्यासमा उदाङ्गो पारिएको छ । अर्कोतर्फ नारी शरीरलाई सजिलै किनबेच गर्ने हैसियतले पनि भूमिका खेलेको छ । तर सम्पन्न उच्च वर्गमा के खाने भन्ने समस्या नभए पनि एउटै टेबलमा बसेर लोभने स्वास्नीले खान नहुने जस्ता ज्यादै मसिना हिंसाहरू छन् भन्ने कुरा

उपन्यासले प्रष्ट पारेको छ । आर्थिक पक्षले सबल, मानसिक तवरले कठोर छोरीले आमामाथिको उत्पीडनका विरुद्ध सङ्घर्ष गरेको देखिन्छ ।

उपन्यासमा मुख्य रूपमा मध्यम र उच्च वर्गवाहेक केही निम्न वर्गीय पात्रहरूको समेत उपस्थिति गराइएको छ । उच्च, मध्यम वर्गले निम्न वर्गमाथि गर्ने शोषणहरू पनि उपन्यासमा समावेश गरिएको पाइन्छ । उनीहरूमाथि आर्थिक, शारीरिक शोषणसमेत भएको देखिन्छ । धाईआमा, अति राम्री सुसारे, खरायोदन्ते सुसारे, नोकर, नौली सुसारे, मसाजका तरुनी, वदिनी, बौलाही पातर्नी, रत्नपार्कका डोकेहरू लगायत निम्न वर्गका पात्रहरूको उपस्थिति उपन्यासमा देखाइएको गरिएको छ । अति राम्री सुसारेलाई नायिकाकी आमाले आफ्नो लोग्नेको कोठामा गएको देख्नुले उसलाई प्रलोभनमा पारेर यौन शोषण गरिएको देखिन्छ । यो कुरा उपन्यासमा यसरी अभिव्यक्त भएको छ : सुसारे राति बुबाकाँ गई वा गइन्, मैले थाहा पाउने कुरा थिएन । तर पछिबाट आमामाको चिप्लने साडी त्यसको आडमा बेरिएको देखा (गिरी, २०६२, पृ. २३) । नायिकाको बुबाले सुसारेहरूलाई घरको भौतिक कार्यवाहेक यौन शोषण समेत गरेका छन् । यतिसम्म कि बुबाको स्कच अखडामा आउने नायिकाको प्रेमीले समेत खरायोदन्ते सुसारेलाई पक्रेर म्वाइँ खाइरहेको कुराले उच्च वर्गीय परिवारका निम्नवर्गीय पात्रहरूमाथिको शोषणको प्रष्ट चित्र उपन्यासमा देख्न सकिन्छ ।

मेरो प्रेमी त्यो कुनामा कुनै आकारलाई पक्रेर म्वाइँ खाइरहेथ्यो । आँखा च्यातेर हेरो खरायोदन्ते सुसारे थिई त्यो (गिरी, २०६२, पृ. ३०) । यसरी उपन्यासमा बाँचनकै लागि नोकरी गर्ने निम्न वर्गको उपस्थिति रहेको छ । एउटा नोकरले नायिकालाई बुडर जाने क्रममा बोकेर भरियाको समेत भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ । यसरी पहाड उक्लनु ओर्लनु हाम्रो निम्ति एउटा नौलो अनुभूति थियो । म घरी पैदलै हिँड्थो, घरी नोकरको पिठ्युँमा (गिरी, २०६२, पृ. ६२) ।

उपन्यासको पूर्वाद्धमा नायिकाको बुबा पश्चिम नेपालको मध्यम वर्गीय परिवारका देखिन्छन् । जब उनले नायिकाकी आमामाथि बिहे गरे तब उनी एकाएक उच्च वर्गमा रूपान्तरित भए । नायिकाको बुबाको आमामाथि बिहेपूर्वको अवस्था मध्यम वर्गीय हो । यस बाहेक उपन्यासमा प्रस्तुत गरिएका ट्रक व्यापारी, ट्रक व्यापारीकी मोटी स्वास्नी, बूढा हजुरबुबा, प्रथम प्रेमी, दोस्रो प्रेमी, क्याम्पसको अल्लारे ठिटो, ठूली फुज्यू, सेक्सन अफिसर, नायिकाको केटो (दुलाहा), मोटी टाइपिस्ट लगायतलाई मध्यम वर्गीय पात्रहरू मान्न सकिन्छ । मेरी हजुरआमाले विशाल अट्टालिका, असङ्ख्य सुन, चाँदी, हीरा, जुहारात, रुपियाँपैसासमेत आफ्नी छोरीलाई मेरा बुबा अतियोग्य वर ठानी सुम्पेर परमधाम गएकी थिइन् । यस अर्थमा पश्चिम नेपालबाट भाग्य बनाउन राजधानी आएका मेरा बुबाको भाग्य एकाएक पल्टेको थियो । यसअघि बुबाले कहिले नटुङ्गिने मुद्दा लागेका गाउलेहरूका तारिख धान्ने काम गर्नहुन्थ्यो रे ! (गिरी, २०६२, पृ. १४) ।

उपन्यासमा उच्च वर्गीय परिवारमा जीवन निर्वाह गर्ने नारी, पुरुष सम्बन्ध, क्रियाकलाप तथा तिनीहरूका दैनिकीको धेरै वर्णन, व्याख्या गरिएको छ । नायिकाको मध्यमवर्गीय बुबाको परिवार आमामाथि सम्पत्तिका कारण धनी र उच्च वर्गमा दरिन पुगेपछिको वर्णनमा उपन्यास केन्द्रित रहेको छ । अथाह सम्पत्तिको धनी बनेपछि नायिकाको बुबाले यौन स्वच्छन्द जीवनको अवलम्बन गरी नायिकाकी आमामाथि गरेको अपमान देखेर नायिकालाई प्रतिशोधमा उतार्न उपन्यासको नियती बनेको छ । उपन्यासका प्रमुख नायिका, नायिकाको बुबा, मन्त्री दाइ, सचिवज्यू, कार्की साहेब, चिफ साहेब जस्ता पात्रहरू उच्च वर्गको प्रतिनिधित्व गर्ने पात्रहरू हुन् । रुपियाँ पैसा र सोच्नै नसोचेको ऐश्वर्यको विपुलताले उहाँलाई उजगुज पायो । बुबाका अपूरा सोख र इच्छाहरू जति पूर्ण हुँदै गए, उति बढ्दै गए । कतिसम्म भस्मासुर हुनुभयो उहाँ भने अजस्र ऐश्वर्यकी स्वामिनी मेरी आमा नै उहाँको निष्ठुरता र दुष्टता पोखाउने भाडा बन्न पुगिन् ! (गिरी, २०६२, पृ. १५) । यो उपन्यासकी प्रमुख नायिकाले आफ्ना बुबालाई भनेको वाक्यांश हो । आफ्नो काठमाडौँको जीवनशैली र पुरानो गाउँ बुडरबारेमा नायिकाले भनेकी

छे । काठमाडौंको त्यो डड्डडती दरबारमा बस्ने मलाई यहाँको रातो माटोका गाढो र ढुङ्गाको छानो भएका ससाना घरहरू ज्यादै रहरलाग्दा लागे (गिरी, २०६२, पृ. ६४) । उपन्यासमा सबैभन्दा धेरै भाग उच्च वर्ग, त्यसपछि मध्यम वर्ग र सबैभन्दा कम निम्न वर्गको वर्णन गरिएको छ ।

जातीय सन्दर्भमा निर्बन्ध उपन्यासमा नारीवाद

समाजमा सीमान्तकृत दलित, उत्पिडित समुदायका नारीहरू दोस्रो, तेस्रो र चौतर्फी शोषणमा छन् । प्रस्तुत उपन्यासमा पनि अभिजात समुदायका महिलाहरू घरमा पतिले जति नै अपमान, घृणा गरे पनि पारिवारिक इज्जतका लागि सबै सहेर बस्ने तर पति भने अरू समयमा पानी नचल्ने जात भनी छुत व्यवहार गरिएका कथित दलित समुदायका महिलालाई समेत यौनका लागि ओछ्यान बनाउँदा पनि इज्जत नजाने कुरा उपन्यासमा चित्रण गरिएको छ । यसरी चित्रण गरिँदा दलित समुदायका महिलाहरू पैसाकै लागि यौनमा ओछिने, मनोरञ्जनका साधन बन्ने, बनाइने, कुराले दलित समुदायका महिलामाथि अन्याय हुन जान्छ । उनीहरूको भूमिका त्यसभन्दा माथि देखाइएको भए नारीवादी दृष्टिबाट राम्रो हुन सक्थ्यो । यद्यपि तत्कालीन समयमा उच्च घरानियँ राणा, राजपरिवार समेतले नाँचगान, मनोरञ्जनको साधन मात्र नभई भित्रीनीहरू राख्ने, यौनशोषण गर्ने गरेको यथार्थ चित्रण गर्न खोजेको हुनसक्छ । दुई जना वदिनीहरू शरीर भाँचीभाँची नाचिरहेका थिए । बेलाबेलामा बुबाका गाला पनि सुमसुम्याउन पुग्थे ! (गिरी, २०६२ पृ. ६८) । बुडर गएको समय पारेर वदिनीहरूलाई मनोरञ्जनका लागि नाँच लगाइएको प्रसङ्ग हो यो, त्यसो भन्या होइन, तर नजर होस् न, त्यो वदिनीलाई रातभर दाइले आफूसँग राख्दा पनि हजुर चुपचाप होइवक्सक्छ । यसरी पनि सहने हो त? (गिरी, २०६२, पृ. ७०) । नायिकाकी फूपुज्यूले नायिकाकी आमालाई यसरी चुप नलाग्नु भनेकी थिइन् ।

निष्कर्ष

प्रस्तुत उपन्यासमा नायिकाकी आमाले भोग्नुपरेको नारीत्व उपहासपूर्ण जीवन मूल नारी समस्या हो । पितृसत्तात्मक शक्ति संरचनाका विविध आयामले गर्दा नारी जीवनमाथि प्रशस्तै समस्या र चुनौतीहरू छन् । यस्ता समस्या व्यक्तिगत, शारीरिक, यौनिक, सामूहिक, पारिवारिक सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक, पेसागत, राजनीतिक, मनोवैज्ञानिक आदि विभिन्न क्षेत्रसँग सम्बन्धित असीमित हुन्छन् । प्रस्तुत उपन्यासमा महिलाको यौन अधिकारमा देखिएको हिंसालाई मुख्यतः उठान गरिएको छ । उपन्यासकी सहनायिका महिला समस्याको केन्द्रविन्दु हुन् । समस्याको उठान आमापुस्ताको यौन हिंसाबाट भएर यौन अधिकारकै लागि छोरी पुस्ताको प्रतिशोधपूर्ण सङ्घर्षमा उपन्यासको बैठान भएको हुँदा यसलाई नारीको यौनसमस्या केन्द्रित उपन्यास हो भन्न सकिन्छ । नायिकाले आफ्नी आमाको नैरास्यपूर्ण जिन्दगीको सवालमा भनेकी छे, आमाले बुबाको पौरुष र आग्नेय सौन्दर्यलाई कहिल्यै पनि आफूमा समाधिस्थ गर्न पाइनन् (गिरी, २०६२, पृ. १३) । यसै वाक्यांशबाट पनि प्रष्ट हुन्छ कि नायिकाकी आमाले बुबाको सहयात्रालाई खालि औपचारिकतामा मात्र सीमित गर्नपरेको छ । त्यस्तो जिन्दगीमा नायिका र नायिकाको दाइको जन्म केवल जीवविज्ञानको संयोग मात्र हुन पुगेको छ । नायिकाको बुबाले स्वच्छन्द यौन जीवन बिताउनु र नायिकाकी आमालाई बन्द पर्खालभित्र कैद गर्न दुई विपरीत घटनाले नायिकालाई सोचमा पारेको छ । बुबा आमा दुवैलाई नायिकाले यसरी तुलना गरेको पाइन्छ । दुई तीनओटा यस्ता क्रूर कर्मकाण्ड भएका छन् जसको निम्ति मैले बुबालाई बौलाहा बाघ र आमालाई सुधी गाईका रूपमा सधैं सधैं सम्भिरहनुपरेको छ (गिरी, २०६२, पृ. २२) । बाघभैं चौतर्फी भ्रमिने बुबाको बानी र सुधी गाईभैं दाम्लाले बाँधिँकी आमालाई नायिकाले नजिकबाट नियालिरहेकी छे । आमाको जीवनमा भोग्नुपरेका बन्धनहरू चुडाएर आमालाई अधीन मुक्त गर्न नायिकाले आफ्नो जीवन निर्बन्धित बनाउँदै बुबाको निर्बन्धित जीवनमा चुनौति दिन पुग्छे । महिलाका हरेक अधिकार अन्तरसम्बन्धित भएको हुँदा समस्याग्रस्त पात्र सहनायिका आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक र राजनीतिक सबै अधिकारबाट वञ्चित

भई हिंसाग्रस्त जीवन निर्वाह गर्न बाध्य भएको पाइन्छ। उपन्यासमा प्रस्तुत सहनायिकाले भोगेको जिन्दगी अधिकतम नेपाली नारीहरूको पीडाको कथा हो। पीडाका प्रकृति फरक फरक हुन सक्छन्। घटनाक्रम एउटै नहुन सक्छ। पीडाका पात्र पति नै नहुन सक्छ। तर यो हरेक पितृसत्तात्मक समाजमा नारीका समस्याको प्रतिनिधित्व गर्ने समस्या हो। पितृसत्तात्मक समाजमा कुनै न कुनै रूपमा कुनै पनि नारीले हिंसाको महसुस गरेकै हुन्छे। घर, परिवार, समाज, कार्यस्थल, संस्था र जीवनको यात्रामा कुनै न कुनै खालको हिंसा, पीडा र समस्या। यसरी उपन्यासकी सहनायिकाले भोगेको जिन्दगी उपन्यासको प्रमुख समस्या हो। उपन्यासमा एउटा खालको समस्या र अर्कै खालको समाधान देखाउन खोजिएको छ। सहनायिकाको समस्या र नायिकाको सङ्घर्षबाट समाधानको यात्रा तय गरिएको छ। पत्नीमाथि हिंसा गरेको पुरुष परिवर्तन हुन सकेको छ। जसलाई उपन्यासको लक्ष्य बनाइएको छ। बुबालाई सुधार्न नायिका मपात्रले निकै सङ्घर्ष गर्नपरेको छ। यद्यपि सहनायिकामाथिको शोषणको विरुद्ध नायिकले प्रतिशोधमा उत्रिदा उसले कुनै नकारात्मक समस्या भोगनुपरेको छैन। उसको स्वतन्त्र जीवनमा कसैले प्रश्न, वा अवरोधात्मक व्यवहार गर्न सकेको छैन। नायिकाले स्वतन्त्र, स्वाधीन, स्वनिर्णयमा जीवन निर्वाह गरेको पाइन्छ।

निर्वन्ध उपन्यासको प्रमुख म पात्र नारीलाई पुरुषको अधीनकी दासी बनाउने धारणाको प्रतिपक्षमा उभिए पनि पूर्णत आमूल नारीवादी प्रवृत्ति भने उसमा पाइएको छैन। म पात्रले निर्वन्धको सुरुदेखि पतिको मृत्युसम्मको कालखण्डमा आफ्नो जैविकतामाथि पूर्णत नियन्त्रण गरेको पाइन्छ जुन आमूल नारीवाद मूल्यसँग मिल्दो कुरा हो। महिलाको प्रजनन क्षमता र तिनको यौनिक कार्यसूची रहेसम्म उनीहरू स्वतन्त्र हुँदैनन् भन्ने आमूलवादी धाराको नजिक रहेर उसले यौनिक स्वतन्त्रताको उपयोग गरेको पाउन सकिन्छ। बुबाको पुरुषकेन्द्री सत्ताको विरोधस्वरूप सङ्घर्षमा उत्रिए पनि त्यसलाई भत्काएर आमाको छुट्टै नारी केन्द्रको स्थापनार्थ भने उभिएको पाइँदैन। यहाँनेरको स्थितिमा उत्तरआधुनिक नारीवादमा टेकेजस्तो लाग्छ तर त्यसको अवधि एकदम थोरै छ। म पात्र पुरुषप्रधान समाजले बनाएका भाषा, संस्कृति, मूल्य, मान्यता, आदर्श, सबै कुराको परित्याग गरिसकेको अवस्था र नवीन मूल्य खोज्नुपर्नेमा पुनः आफ्नो विगतलाई धिक्काउँदै पितृसत्ताकै अधीनमा जानुले उपन्यासमा नारीवादी परिणाम आउन सकेको छैन। सुलामिथ फायरस्टोनले खोज गरेका पुरुषप्रधान सामाजिक निर्माणका पक्षहरू धार्मिक, पुनर्उत्पादन, जातीयता सम्बन्धको धार्मिक पक्षमा पुगेर म पात्रले सम्झौता गरेकी छे। ऊ आफैलाई चित्त नबुझे पनि सांस्कृतिक प्रभावमा ती सबै कुरा स्वीकार गरी खुरुखुरु गर्न पुगेकी छे। पछाडि फर्केर पहिले घृणा गरेको पतिलाई निकै असल मानिस थियो भन्नुले पुरुषवादसँग विद्रोह होइन सहकार्य गर्नपर्छ भन्ने उदार नारीवादी धार समाउन पुग्दछ। प्रस्तुत उपन्यासकी सहायक पात्र म पात्रकी आमा उत्पादन तथा सम्पत्तिको पहुँचबाट बाहिर र पुरुषशासित वैवाहिक संस्थाको पूर्णत थिचोमिचो हेर्दा पितृसत्ताले भौतिक आधारमै महिलामाथिको दमन भएको छ। तर पनि ती पात्र नारी मुक्ति बारे बेखबर छिन्। मपात्रको बुबाले जुन हिंसा मपात्रकी आमामाथि गरेको छ त्यसको आधार नै मपात्रको सङ्घर्षको कथा हो। मपात्रले गरेको सङ्घर्ष नारीअधिकारको पक्षमा गरेको वकालत हो।

सन्दर्भसूची

उप्रेती, सञ्जीव. (२०६८). *सिद्धान्तका कुरा*. काठमाडौँ : अक्षर क्रियसन्स नेपाल।

कार्की, गीता. (२०६९). *कारागार उपन्यासको अध्ययन तथा विश्लेषण*. स्नातकोत्तर अप्रकाशित शोधपत्र विश्वविद्यालय क्याम्पस कीर्तिपुर।

गिरी, वानीरा. (२०३४). *कारागार*. काठमाडौँ : साभा प्रकाशन।

गिरी, वानीरा. (२०६२). *निर्बन्ध*. (दो.सं.). काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।

पाण्डे, ज्ञानू. (२०३८). *कवयित्री वानीरा गिरिको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको विश्लेषण*. स्नातकोत्तर अप्रकाशित शोधपत्र विश्वविद्यालय क्याम्पस कीर्तिपुर ।

पाण्डे, ज्ञानू. (२०६९). *नेपाली उपन्यासमा लैङ्गिकता*. काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

पौडेल, कल्पना. (२०६८). *आधा बाटो उपन्यासको नारीवादी विश्लेषण*. स्नातकोत्तर अप्रकाशित शोधपत्र विश्वविद्यालय क्याम्पस कीर्तिपुर ।

पौडेल, तुलसीराम. (२०५९). *लैङ्गिक अध्ययनको रूपरेखा*. (दो.सं.). काठमाडौं : निमा पुस्तक प्रकाशन ।

पौडेल, नन्दिताकुमारी. (२०५९). *कक्षा ८, ९, १० को नेपाली पाठ्यपुस्तका पाठमा लैङ्गिक समानतासम्बन्धी अध्ययन*. स्नातकोत्तर अप्रकाशित शोधपत्र विश्वविद्यालय क्याम्पस कीर्तिपुर ।

पौडेल, लीलाधर. (२०५९). *एक चिहान उपन्यासको लैङ्गिक अध्ययन*. स्नातकोत्तर अप्रकाशित शोधपत्र विश्वविद्यालय क्याम्पस कीर्तिपुर ।

पौडेल, सन्दीप. (२०५९). *समानान्तर आकाशको लैङ्गिक अध्ययन*. स्नातकोत्तर अप्रकाशित शोधपत्र. विश्वविद्यालय क्याम्पस कीर्तिपुर ।

रायमाभी, शकुन्तला. (२०५७). *वानीरा गिरिका औपन्यासिक कृतिहरूको अध्ययन*. स्नातकोत्तर अप्रकाशित शोधपत्र विश्वविद्यालय क्याम्पस कीर्तिपुर ।

शर्मा, मोहनराज. (२०६६). *आधुनिक तथा उत्तरआधुनिक पाठक मैत्री समालोचना*. काठमाडौं : क्वेस्ट पब्लिकेसन ।

श्रेष्ठ, तीलमाया. (२०६७). *तीन घुम्ती उपन्यासको लैङ्गिक अध्ययन*. स्नातकोत्तर अप्रकाशित शोधपत्र. विश्वविद्यालय क्याम्पस कीर्तिपुर ।